

De Andere Gelegenheid: over Staat en Verzorging

Bernard Kruihof en Kitty Verrips

Enkele maanden geleden verscheen het themanummer 'Staat en verzorging' (*Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4) waarin sociologen, historici en psychologen van de VF-groep Sociogenese van de verzorging verslag deden van hun onderzoek. Op maandagmiddag 11 mei 1987 stond dat themanummer ter discussie bij 'De Andere Gelegenheid', de reeks bijeenkomsten van het Postdoctoraal Instituut voor de Sociologie (PDIS) in Amsterdam, waar recent verdedigde dissertaties en andere belangwekkende publikaties kritisch besproken worden. Twee eminente sociologen die eerder publiceerden over de ontwikkeling en de problemen van de verzorgingsstaat - C. Schuyt en J.A.A. van Doorn - leverden commentaar en debatteerden met de auteurs, de docenten en AIO's van het PDIS en andere belangstellenden.

Abram de Swaan opende de zitting met een korte samenvatting van de uitgangspunten, die de leden van zijn VF-groep delen: een ontwikkelingsperspectief, een figuratiesociologische benadering en, in het verlengde daarvan, het verklaren van sociale processen in termen van sociale dwang en conflict. Deze drie uitgangspunten betekenen volgens De Swaan dat, door een koppig volgehouden poging om te laten zien hoe politiek en cultuur geworteld zijn in materiële omstandigheden, de oorspronkelijke belofte van het marxisme ingelost kan worden. De Swaan realiseerde zich dat hij door zijn nadruk op dat wat hen bindt in plaats van verdeelt sommige auteurs "een ongevraagde kus op de wang" drukt. "Ik heb ze een mantel der liefde omgeslagen, die ze misschien niet om de schouders past".

Sociologisch Tijdschrift, jaargang 14, nummer 3, december 1987

Protesten bleven uit, zodat Schuyt en Van Doorn het woord kregen. Beiden begonnen hun kritiek met algemene beschouwingen over het themanummer en de "Amsterdamse" sociologie en adstrueerden hun bezwaren daarna door afzonderlijke artikelen te bespreken.

Geleerde mensen

De Leidse hoogleraar Schuyt kondigde als een hedendaagse Albert Milhado "een gesproken boekbespreking" aan, waarin hij kanttekeningen zou plaatsen bij twee centrale thema's van *Staat en verzorging*: de sociogenese van de verzorgingsstaat en de thesen van de historiserende sociologie.

Het was Schuyt opgevallen dat de "verzamelde groep geleerden" in het themanummer zeer uiteenlopende geboortebewijzen van de verzorgingsstaat leverden. Nu eens werd gesproken over een "état providence", die al in het midden van de vorige eeuw zou bestaan, dan weer noemde men het kindernetje van Van Houten (1874), het tot stand komen van een collectieve bescherming tegen het verlies van werk (1902-1903) of de toegenomen staatsinterventie in het economisch leven tijdens de jaren dertig als startpunt van de verzorgingsstaat.

"Ikzelf denk dat de Westeuropese samenlevingen pas na de Tweede Wereldoorlog drastisch van karakter zijn veranderd, met name wat betreft de economische en consumptieve verhoudingen. Het energieverbruik is bij voorbeeld verachtvoudigd na 1945; een unieke toename van economische groei en welvaart in de menselijke geschiedenis".

Mogelijke tegenwerpingen al direct ondervangend poneerde Schuyt dat het in dit verband niet relevant is te stellen dat bepaalde sociale verhoudingen al in de achttiende of negentiende eeuw aanwezig waren. Bestaande maatschappelijke verhoudingen boden slechts het kader voor de organisatie van de verzorgingsstaat. Veel wezenlijker is de vraag of we met een continuïteit te maken hebben of met een fundamentele verandering van het karakter van de samenleving. De auteurs van het themanummer

hebben volgens Schuyt voor continuïteit gekozen. Zij zijn daarbij vergeten dat het recht op materiële bescherming - hét kenmerk van de verzorgingsstaat - wezenlijk verschilt van het optreden van welwillende elitegroeperingen, die anderen als object van zorg zien.

Het probleem of we de ontwikkeling van samenlevingen moeten beschouwen als een continuïteit of als een proces waarin fundamentele "breuken" kunnen optreden werd uitgewerkt in het tweede deel van Schuyts betoog. Volgens hem zijn uit de artikelen drie thesen af te leiden over de manier waarop figuratiesociologen met het verleden omgaan: de ontwikkelingsthese, de parallelliteitsthese en de universaliteitsthese.

"In de ontwikkelingsthese wordt gesteld dat hedendaagse samenlevingspatronen zijn ontstaan uit voorgaande. Dit betekent dat hedendaagse patronen verklaard en begrepen kunnen worden uit voorgaande patronen". Sommige auteurs suggereren echter dat het hun vooral gaat om de overeenkomsten tussen vroeger en nu. "Kijk maar, er is niets veranderd". Hoe hangt deze parallelliteitsthese samen met de eerste these, vraagt Schuyt zich af. Bovendien is onduidelijk hoe beide zich verhouden tot de universaliteitsthese, die men hanteert als historisch materiaal gebruikt wordt om de algemene wetmatigheden van het menselijk samenleven op te sporen. Wat is bij voorbeeld de bedoeling van de constatering dat er overeenkomsten bestaan tussen de armenzorg in Florence in de veertiende eeuw, de liefdadigheidsinstellingen in de negentiende eeuw en het huidige stelsel van sociale zekerheid?

Een zelfde methodologische slordigheid vond Schuyt terug in de aard van de bewijsvoering.

"In veel artikelen wordt slechts plausibel geargumenteed, maar alternatieve verklaringen worden niet aan de orde gesteld. Kenmerkend is steeds het aannemelijk maken. Heel interessant, maar voor een buitenstaander als ik daarom nog niet overtuigend".

Al evenmin overtuigd toonde zich Van Doorn. Hij beschreef het themanummer als:

"een klauwtje ongeregeld, zoals ze bij de marine zouden zeggen. De kernbegrippen zijn slordig, elastisch geformuleerd... Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen politieke, bestuurlijke en bureaucratische verantwoordelijkheden; er wordt geen onderscheid gemaakt tussen de begrippen verzorgingsstaat en verzorgingsmaatschappij".

Van Doorn had echter ook problemen met Schuyts stellingname over de sociogenese van de verzorgingsstaat. Weliswaar is de "juridische bewerktuiging" daarvan van na 1945, maar anderzijds was er al veel eerder sprake van een zekere bewustwording van de extra functies van de staat.

"Ik heb de neiging om te zeggen dat - ruim opgevat - er al iets was van de verzorgingsstaat tijdens de Bataafse Republiek: geneeskundige en onderwijsinspectie, de gedachte van staatsarmenzorg. Het hele idee van de Verlichting was toen in Nederland neergeslagen in de denkbeelden van de nieuwe centrale overheid. Dat zakt weg na 1815. Daarna zien we een tweede golf in het liberale initiatief rond Thorbecke, bij wie ook het idee ontstond dat de overheid een functie had voor alle burgers. Je ziet die lijn doorlopen naar het liberale kabinet van rond de eeuwwisseling, dat inging tegen het idee van particulier en kerkelijk initiatief".

In zijn algemene kritiek op *Staat en verzorging* maakte Van Doorn een onderscheid tussen het materiële en het formele object van de artikelen. Materieel blijken bepaalde onderwerpen in het centrum van de belangstelling te staan: collectief gedrag en de normering en institutionalisering daarvan. Formeel is de benadering die van Elias en diens civilisatietheorie. De keuze voor juist die benadering kan in principe gerechtvaardigd worden. Men kan besluiten onderzoek te doen binnen een bepaalde theorie, om het verklaringspotentieel ervan te beproeven. Een marxist zou dat ook zo doen. Van Doorn betwijfelde echter of zo'n uit-

gangspunt in dit geval wel zo gelukkig was, gezien de vele theorieën die beschikbaar zijn met betrekking tot het materiële object: ruiltheorie, netwerkanalyse, symbolisch interactionisme, de nieuwe denkbeelden over historische staatsvorming.

"Dit zou toch een toetssteen kunnen zijn voor de eigen ideeën? Er is geen confrontatie, geen behoefte aan confrontatie. Ik vind dat jammer, omdat Amsterdam toch het centrum van de sociologie is. We hebben daar behoefte aan een *clearing house* en niet aan een sectarische inslag. Een andere Abraham heeft gezegd: In het isolement ligt onze kracht. Dat is mogelijk... misschien".

Uitgedaagd door de hoofdschuddende Van Doorn reageerde De Swaan verzoenend op het verwijt een nieuwe sekte te leiden:

"Die eenkennigheid, dat neem ik heel serieus. Ik vind dat we inderdaad eigenlijk te weinig kijken naar wat er in de gewone sociologie al allemaal gezegd is. Ook al heb ik mij daarmee in mijn eigen werk wel degelijk bezig gehouden".

Geprikkeld verwierp De Swaan de kritiek van Schuyt en diens opmerkingen over de sociogenese van de verzorgingsstaat. Hij vond dat deze blijk had gegeven van wezenlijk onbegrip:

"Hij heeft geen idee van ontwikkeling, geen idee. Het gaat er juist om naar iets te kijken dat wordt en duurt en ook weer verandert. Dan wordt het onzin om een geboortedatum te zoeken. Het gaat om continuïteit en discontinuïteit, om een ontwikkelingsgeschiedenis".

Ook Schuyts idee over de strijdige thesen, die door figuratiesociologen gehanteerd zouden worden, wees De Swaan van de hand. Volgens hem ging het in het themanummer om het onderzoek van overeenkomstige verschijnselen in verschillende maatschappelijke contexten. Uitgangspunt daarbij was het vinden van groepsconflicten, die een min of meer

dwingend karakter hebben, omdat men bedreigd wordt of elkaar bedreigt. Deze benadering illustreerde De Swaan met de gebeurtenissen tijdens de Bataafse Republiek, die Van Doorn had opgevat als een neerslag van de Verlichting. Het ontstaan van een proto-verzorgingsstaat moet volgens hem begrepen worden uit de positie van de patriottische "landverraders" in de net geïmporteerde centrale staat, die een machtsbasis probeerden te verwerven ten opzichte van de gevestigde landelijke en stedelijke elites.

De Swaan maakte duidelijk, dat zo opgevat, er in de sociogenese van de verzorgingsstaat geen sprake kan zijn van breuken. "Waarom bij de Bataafse Republiek beginnen en niet bij het Rasphuis?"

De tegenwerping van Van Doorn dat het toch om natiestaten gaat, niet om stadsstaten werd met een simpel "waarom niet?" afgedaan. Bezigheden elders maakten dat De Swaan niet inging op Van Doorns verzuchting dat je toch ergens de staatsvorm moest aangeven: "anders wordt het Spengler...".

Zieke mensen

Als typisch voorbeeld van de weinig precieze en weinig "concludente" manier waarop de sociologen van de VF-groep hun vak beoefenen noemde Schuyt het artikel *Zieken zonder ziekte* van Brinkgreve en Van Stolk. Het gaat in dit artikel om de interpretatie van de contacten tussen pijn-patiënten en psychiaters. Hoewel die weinig lijken op te leveren voor de patiënten beargumenteren Brinkgreve en Van Stolk dat ze een belangrijke rol spelen bij het leveren van ziektebewijzen in het sterk ingekrompen netwerk van dergelijke patiënten.

Waarom, vroeg Schuyt zich bezorgd af, worden die mensen eigenlijk pijnpatiënten? Wellicht kunnen ze niet zo goed met hun partners overweg en uit zich dat in ziekte. Is het ingekrompen netwerk een veroorzaker van de ziekte of een gevolg daarvan? En hoe vinden de onderhandelingen met de psychiater precies plaats? Wat is het doel ervan?

Het maakt immers nogal wat uit of het gaat om een controlerend geneesheer, de uitvoerder van sociale wetgeving, of om iets anders. Daarover wordt de lezer nu niets duidelijk.

"We moeten alles maar aannemen op gezag van de auteurs. Ik zou gespreksverslagen erbij willen hebben en rapporten van psychiaters. Om zelf te kunnen controleren".

Ook Van Doorn werd geboeid door de somatiserende patiënten, maar op een voor de auteurs weinig vleierende wijze. Er bekreep hem bij lezing het gevoel dat hier het wiel opnieuw uitgevonden werd. Waarom, zo vroeg hij Brinkgreve en Van Stolk, geen gebruik gemaakt van de gedachten van Talcott Parsons over de *sick-role*?

"Het zich terugtrekken uit de samenleving door in het ziekbed te gaan liggen, in overeenstemming met een arts, heeft veel weg van wat ik in een recensie in 1956 'het medisch ventiel van het maatschappelijk falen' noemde. Men gaat voort alsof dit een *pilot-study* is op een splinternieuw gebied, terwijl het ouwe koek is".

Daarnaast vroeg Van Doorn zich af waarom de verzorgingsstaat niet aan de orde kwam. Zou het wellicht zo kunnen zijn, dat het feit dat een ziektebewijs recht op een uitkering geeft, samenhangt met een "verdunde sociale controle" in onze samenleving?

Tenslotte verweet hij Brinkgreve en Van Stolk dat ze niet duidelijk maakten wat ze nu eigenlijk in het artikel wilden verklaren. "Wilde u aantonen, dat klachten in het kader van de verzorgingsstaat een legitimering behoeven en dat de ziektebewijzen waarover deze patiënten beschikken voldoen in dat opzicht, maar dat de patiënten daar zelf onzeker over zijn?"

In haar weerwoord beantwoordde Christien Brinkgreve deze vraag met een duidelijk neen. Ook maakte zij

Schuyt duidelijk dat het niet ging om het vinden van een oorzaak van de ziekte. Waar het in het artikel om draait is het inzicht, dat de patiënten de ziektebewijzen - een nieuw concept dat tijdens het onderzoek ontwikkeld werd - niet alleen moeten leveren tegenover instanties en autoriteiten, maar ook en vooral in hun eigen directe omgeving. De verzorgingsstaat scheidt deze problemen niet - ook in andere samenlevingen zijn ziektebewijzen noodzakelijk - maar ze dwingt wel een specifieke invulling van dit soort bewijzen af.

Door de explorerende, tastende werkwijze van de onderzoekers was het begrip ziekenrol van Parsons minder bruikbaar: het is te ideaaltypisch, te clichématig en te abstract.

Van Stolk voegde daar aan toe dat het bovendien in dit geval om psychiaters ging, terwijl in de door Van Doorn genoemde literatuur gewone artsen beschreven worden.

"Juist daarvan hebben we veel werk gemaakt, omdat de psychiatrie als specialisme in vergelijking met andere specialismen gewoon vrij weinig kan. Dat levert voor de patiënt nogal wat problemen op. Verder doorverwijzen gaat niet, maar de patiënten nemen nooit helemaal genoegen met de diagnose "psychisch"; iedere keer blijven ze daar op terugkomen. Er is een marge om te blijven onderhandelen".

De kritiek van Schuyt op de precisie van het artikel werd door Christien Brinkgreve van de hand gewezen. Het bijzondere van het onderzoek is juist dat het empirisch materiaal zo'n belangrijke plaats inneemt.

"Juist door het materiaal steeds opnieuw *im Frage* te blijven stellen, voorkom je een studie, waarin door het materiaal interessante vragen worden gesuggereerd, maar waaraan door een al te rigide onderzoeksopzet geen aandacht kan worden besteed. Hypothesen blijven zo werkhypothesen, die tijdens het onderzoek bijgesteld en uitgediept kunnen worden".

Schuyt laat zich niet overtuigen: "We moeten het allemaal maar aannemen op gezag van de auteurs. Ik wil gewoon weten wie wat moet bewijzen, en ik wil als onderzoeker jullie verhaal kunnen controleren".

De opmerking van Van Stolk, dat de assistenten en psychiaters met wie het artikel besproken werd hun eigen praktijk er moeiteloos in herkennen - een graadmeter voor de betrouwbaarheid van de waarnemingen - maakte geen indruk. Schuyt zou graag zelf willen vaststellen hoe het zit met de netwerkkinking. Hij ziet een interessant verband met de door de psychiater J.A.M. Meerloo beschreven *injustice collectors* - mensen die de behoefte hebben veel onrecht te verzamelen en zich daarover langdurig en veelvuldig te beklagen - maar kan beide onderzoeken moeilijk vergelijken omdat bijlagen met protocollen van vraaggesprekken ontbreken.

Verlegen mensen

Het volgende artikel dat met name Van Doorn aan een kritische beschouwing onderwierp was *De opkomst van de sociale fobie en de maskering van sociale distinctie* van Wouter Gomperts. In dit stuk wordt een verklaring ontvouwd voor de toenemende problematisering van verlegen gedrag. In navolging van De Swaans beschouwing over agorafobie bespreekt de psycholoog Gomperts de gedachte dat in de fobieën van vandaag de reële angsten en vermijdingspatronen van vorige generaties een belangrijke rol spelen.

Van Doorn vroeg zich af of het gedrag dat wij nu sociaalfobisch noemen vroeger wél werd gewaardeerd. Mensenschuwheid, het niet over zee durven, het niet durven optreden, dit alles keurde men ook in vorige generaties af. Gomperts' tegenwerping, dat hij schreef over de eenvoudige, milde vormen van verlegenheid, negerend stapte Van Doorn over op de kern van zijn kritiek: de onbewijsbaarheid van de sociale overervingstheorie en het niet beproeven van simpele voor de hand liggende verklaringen. Als mensen niet weten hoe zij zich moe-

ten gedragen, dan komt dat omdat ze niet gesocialiseerd zijn in manieren. Met het verdwijnen van de grote ongelijkheid - de standen -, is een kleine ongelijkheid ontstaan, omdat er immers altijd sprake is van een zekere mate van overwicht en afhankelijkheid. Met die kleine ongelijkheid kunnen mensen moeilijk omgaan, omdat er geen algemeen geldende normen meer bestaan. Daardoor zijn ze wankel, onzeker.

Gomperts: "Ik heb het over iemand, die hier voor het eerst binnenkomt en die dat schuchter doet, niets durft te zeggen. Zo iemand kan dat pijnlijk vinden en hulp gaan zoeken. Vroeger was dat soort gedrag heel gangbaar; nu wordt het als vreemd, als problematisch gezien door steeds meer mensen".

Van Doorn: "Als iemand verlegen is, dan is hij verlegen... dat ben ik zelf ook altijd geweest. Als je kijkt naar mensen die vroeger mensenschuw waren, zouden die niet hard afgestraft zijn? Honderd jaar geleden werd iemand met een bochel uitgejouwd en met stenen gegooid. Het was een veel harder sociaal milieu".

Op dit moment mengden ook Schuyt en De Swaan zich in de discussie. Volgens de eerste moesten we beseffen dat mensen met bochels nog steeds uitgelachen worden buiten "het Amsterdamse psychotherapeutische milieu". Tevens wees hij op het probleem dat de afname van machtsverschillen - een centraal thema bij Gomperts en andere auteurs in het themanummer - niet empirisch te bewijzen valt. Volgens Schuyt gaat het daarom niet aan te spreken over een taboe op distinctie; het zijn slechts andere distincties die tegenwoordig opgeld doen.

De Swaan schaarde zich aan Gomperts' zijde: "het is zo simpel als maar kan. Gedrag dat eerst onzichtbaar was, wordt zichtbaar door het opheffen van verboden. Als distinctie een stukje minder wordt, wordt duidelijk dat mensen moeizaam met elkaar omgaan".

Van Doorn liet zich niet overtuigen. Aan de hand van een reeks voorbeelden illustreerde hij hoe enerzijds machtsverschillen nog steeds bestaan en dat men anderzijds niet meer de manieren kent om daarmee om te gaan: de man voor het loket en de ongeïnteresseerde ambtenaar erachter, de reiziger die in de verkeerde klasse van de trein zit en geconfronteerd wordt met de conducteur:

"Iedereen die een klein beetje macht heeft, die speelt dat helemaal uit. Daar is niks aan te onderhandelen. Kijk maar eens naar de raad van bestuur van een groot bedrijf. Als iemand daar wordt aangewezen als degene die er uit moet, dan is hij besmet. Daar kun je niet meer mee gaan lunchen. Zo worden de spelletjes gespeeld en die zijn keihard".

"Maar wordt zo iemand ook onthoofd?" corrigeerde Goudsblom deze visie. Hij wees er op dat zo'n lid van de raad van bestuur tegenwoordig niet meer gedood wordt en dat een kwalificatie als "keihard" verraadt dat men het minder hard gewend is. Zelfs als het universitaire milieu slechts een uitzondering zou zijn in een "harde" samenleving, was die uitzondering veelzeggend omdat een dergelijke enclave kennelijk werd toegestaan.

Van Doorn probeerde de discussie terug te sturen naar de vraag of er in de samenleving een meer egalitair patroon is gegroeid, waarin onderhandelingen domineren. Opnieuw constateerde Schuyt dat de empirische onderbouwing van deze stelling problematisch is. De "Amsterdamse" sociologen zijn volgens hem geneigd te generaliseren op grond van ervaringen in een beperkt milieu. Verwijzend naar zijn eigen herkomst uit een familie van tuinders - "die zijn helemaal niet brutaal" - kwam hij tot de conclusie dat de egalisering binnen bepaalde groepen in de Nederlandse samenleving niet verward mag worden met een egalisering van de samenleving als geheel.

De Swaan: "Fragmentarisering en individualisering

(termen die Van Doorn en Schuyt gebruikten) zijn niet beter gedocumenteerd dan egalisering. Het is alleen wat vaker beweerd. Dus waarom dat dan wel beledigen? Het is heel moeilijk om te bepalen welke veranderingen zich in de gedragsnormen van de eigen samenleving voordoen. Al denk ik dat ik gelijk heb. Het zijn andere normen die we nu leren. De inperking van het ostentatieve standsvertoon".

Hierin kon Van Doorn wel De Swaan gelijk geven, maar hij zag dan onmiddellijk een nieuw probleem aan de figuratiesociologische horizon opdoemen. Als het tegenwoordig slechts om kleine verschillen tussen mensen gaat is het merkwaardig dat die zich zo moeilijk laten hanteren en ritualiseren. "Waarom? Zijn ze abstracter, vager? Het is net als het verschil tussen assertief gedrag en net gedrag. Het eerste is abstracter, moeilijker. De mensen moeten het bewust leren, via cursussen, in een verlate socialisatie. Het laatste is gemakkelijk te leren".

Vroeger waren de sociale verhoudingen vrij helder, nu is alles grensgebied geworden en weet men zich geen houding meer te geven. Volgens Van Doorn biedt deze zienswijze een eenvoudiger, meer sociologisch verklaringsmodel voor sociale fobieën, dan de door hem als mystiek bestempelde theorie van Gomperts.

Ook dit deel van de discussie dreigde zo nu en dan te onttaarden in een welles-nietes-spel tussen Van Doorn en Schuyt enerzijds en de "Amsterdamse" sociologen anderzijds. Anecdotes en persoonlijke ervaringen deden dienst als empirische bewijzen voor het al dan niet afnemen van machtsverschillen en het verval of de verschuiving van gedragsstandaarden. Opvallend was dat zowel Schuyt als Van Doorn de denkbeelden van De Swaan en Gomperts verbonden met het "beschermde milieu" waarin zij hun werk verrichtten. De universiteit als een beschutte werkplaats, ver buiten het gewoel van de echte wereld, waar mensen met lichaamsgebreken nog steeds gehoord worden, ambtenaren autoriteit in plaats van onderhandelingszin ten toon spreiden en tuinders zich nog steeds de minderen voelen van

freules.

Beschaafde mensen

Het laatste deel van de discussie bestond uit een bespreking van het begrip beschavingsoffensief naar aanleiding van de artikelen van Elsbeth Kalff (*Honorabele particulieren als voorposten van de staat*) en Bernard Kruihof en Piet de Rooy (*Liefde en plichtsbesef. De kinderbescherming in Nederland rond 1900*).

Schuyt waarschuwde dat men soms geneigd is de "beschavingsrethoriek", die in documenten wordt aangetroffen te verwarren met gedrag en motiveringen van gedrag. Het kinderwetje van Van Houten kan bij voorbeeld op grond van de retoriek die in documenten te lezen valt als beschavingsoffensief worden aangemerkt, terwijl het in werkelijkheid ging om het aan banden leggen van de keiharde concurrentie tussen bedrijven.

Van Doorn stoorde zich aan de rekbare inhoud die het begrip inmiddels heeft gekregen en aan de onduidelijke samenhang met de civilisatietheorie. Gaat het nu om een *burgerlijk* beschavingsoffensief of niet? Is het, zo vroeg Van Doorn zich peinzend af, bij voorbeeld ook van toepassing op de werkverschaffing in de jaren dertig? Of op het Plan van de Arbeid? Heeft het verwantschap met het begrip civilisatie van Elias? Of is het iets dat samenhangt met verburgerlijking? Het gaat er in de figuratiesociologie toch juist om te bestuderen hoe mensen elkaar beïnvloeden wat geciviliseerd gedrag betreft? Dit is iets anders dan de constatering dat er een of ander grootschalig beschavingsoffensief plaats vindt.

"Ik herinner me dat toen ik nog een klein knaapje was wij thuis met mes en vork gingen eten. Dat deden we niet in de kleine burgerij, maar mijn oudste zus had het op de huishoudschool geleerd. En zij bracht dat dus mee en na de nodige ruzie werd dat ingevoerd; wat heel lastig is als je dat nog nooit gedaan hebt. Dat is iets anders dan een offensief van hoogmogende heren met plannen, die

ze er zo in denken te kunnen drukken".

Door te spreken over een beschavingsoffensief verliezen figuratiesociologen volgens Van Doorn juist datgene wat de kracht is van de benadering: het oog hebben voor de kleine vervlechtingen, de bijna onmerkbare nuances en details van de manier waarop mensen zichzelf civiliseren. De civilisatietheorie beklemtoont toch juist dat mensen in een bepaald milieu aan hun beschaving werken?

Goudsblom bleek het grotendeels met Van Doorn eens. Ook hij had aarzelingen ten aanzien van het begrip beschavingsoffensief, om goeddeels dezelfde redenen. Het doelbewuste aan civilisatieprocessen is volgens hem eerder uitzondering dan regel.

"Er hebben juist heel veel verboden bestaan voor de lagere klassen om zich te gedragen als iemand uit hogere lagen en informeel gebeurt iets dergelijks nog voortdurend: 'wie denk je wel dat je bent?'. Bewuste overdracht van wat iets exclusiefs was is dan ook heel uitzonderlijk".

Kruithof, die de discussie voorziet, wordt het nu te machtig. Hij introduceerde indertijd de term beschavingsoffensief in een artikel over de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en vindt het daarom gerechtvaardigd zich in het debat te mengen. Hij wijst op de verklaring die hij indertijd voor het burgerlijk beschavingsoffensief gaf: de leden van het Nut achtten het integreren van de bevolking in het kader van de nieuwe natiestaat belangrijker dan de distinctiedrang van de eigen groepering. Bovendien is het de vraag of het beschavingsoffensief niet méér gericht was op de eigen achterban - die kreeg voorgehouden hoe een fatsoenlijk burgermansbestaan er uit zag - dan op de lagere klassen.

"Ik sprak hypothetisch over 'inwendige zending'. De relatief snelle verbreiding van de term kan verklaard worden omdat het een typisch containerbegrip is, waaraan iedereen naar behoefte een betekenis kan toekennen. Daarom is het een term die meer attenderend dan analytisch verklarend is".

Goudsblom, die kennelijk zocht naar andere voorbeelden, merkte op dat ook de kerstening van deze streken in de zevende en achtste eeuw als een beschavingsoffensief gezien kan worden, waarbij een dominante groepering gedragsstandaarden poogt op te leggen aan de aanwezige inboorlingen. Hij komt tot de constatering dat er perioden zijn, waarin zich beschavingsoffensieven voordoen, maar ook perioden waarin men beter zou kunnen spreken van beschavingsdefensieven. De Chinese samenleving biedt een voorbeeld van een dergelijk defensief, omdat daar bij voorbeeld de mandarijnen heel lang het monopolie hadden op lezen en schrijven, zonder dat ze deze vaardigheden binnen ieders bereik wilden brengen.

"Ik denk dat er zo mee te werken valt; als attenderende begrippen. Je krijgt daardoor oog voor heel fundamentele structurerende kenmerken van een periode".

Het is duidelijk dat Van Doorn weinig voelt voor een dergelijke toepassing van het begrippenpaar. Hij acht de term beschavingsoffensief alleen bruikbaar in combinatie met het voorvoegsel burgerlijk.

"Iets als burgerlijke beschaving zie ik wel voor me. Maar de kerstening van Nederland? Is dat beschaving wat daar gebracht werd? We zouden het dan moeten hebben over de inhoud van het begrip beschaving".

Verschrikt vraagt Goudsblom zich af of er nog wel tijd is voor de wending die de discussie nu dreigt te nemen. De voorzitter beslist van niet, temeer daar de vraag "hoe lang gaat dit nog duren" al door een jonge onderzoeker gesteld is. Goudsblom geeft daarop het enig mogelijke antwoord: "je bent nooit klaar".

Afsluiting

De voorzitter van de discussie constateerde aan

het einde van de middag dat het proces van het met elkaar oneens blijven voortduurt, maar dat men de confrontatie tenminste niet uit de weg was gegaan. Voor de toehoorders was opvallend dat de meningsverschillen niet steeds langs dezelfde breuklijnen verliepen. Wat betreft de algemene visie op de verzorgingssamenleving en de ontwikkeling daarvan was er duidelijk sprake van drie verschillende benaderingen: die van Schuyt met een nadruk op empirische "harde" indicatoren, als het welvaartspeil en de wetgeving op het gebied van de sociale zekerheid; de politiek-historische visie van Van Doorn, waarin denkbeelden over de functies van de staat een belangrijke rol spelen en ten slotte die van De Swaan c.s., waarbij het vooral gaat om conflicten, de sociale dwang die mensen op elkaar uitoefenen en de machtsverhoudingen waarin zij leven.

In deze verschillende visies op de verzorgingsstaat lijken Van Doorn en De Swaan het meer eens te zijn met elkaar dan met Schuyt, die de these van geleidelijke ontwikkeling bestrijdt met een visie, waarin "breuken", fundamentele wijzigingen in het karakter van de maatschappelijke verhoudingen, centraal staan.

Schuyt en Van Doorn vonden elkaar in het verwijt dat de "Amsterdamse" sociologen hun benadering te weinig confronteren met andere sociologische verklaringen van dezelfde verschijnselen. Zij verbonden deze kritiek met de wijze van argumenteren van de schrijvers van het themanummer: de bewijsvoering blijft steken in het aannemelijk maken, waarbij mogelijke andere, meer plausibele, verklaringen niet worden aangeroerd. Op dit punt bleken de "Amsterdamse" sociologen het niet geheel met elkaar eens. Terwijl De Swaan het inderdaad belangrijk achtte de confrontatie aan te gaan, vond Brinkgreve dat de studie van oudere sociologen voor dit onderzoek weinig opleverde, omdat hun methodologische en theoretische uitgangspunten zo anders waren.

Meer dan Van Doorn accentueerde Schuyt het probleem van de empirische precisie. Hij vroeg zich af of

en hoe de schrijvers hun stellingen onderbouwden, wat de geldige bronnen van kennis over de samenleving zijn en of men het historische materiaal niet te veel gebruikte om bepaalde stellingen plausibel te maken in plaats van die werkelijk te toetsen. Schuyts opvatting dat men in de sociologie toch moest streven naar generaliserende stellingen en het toetsen van de verklaringskracht van hypothesen bleek lijnrecht in te gaan tegen de "Amsterdamse" visie, dat begrippen vooral een attenderende waarde hebben, dat hypothesen altijd werkhypothesen blijven, die tijdens het onderzoek kunnen veranderen en dat een overtuigend geschreven betoog meer inzicht biedt dan preciese verslagen van interviews.

Misschien is dit verschil wel het belangrijkste verschil dat uit de discussie naar voren kwam: de confrontatie tussen twee soorten verwachtingen van de sociologie. Wie systematische en volgens in handboeken vastgelegde regels opgestelde onderzoeksverslagen van een VF-groep verwacht voelt zich op het verkeerde been gezet door een betoog, waarin gedachten worden ontwikkeld, maar nauwelijks wegen zijn aangegeven waarlangs die getoetst zijn. Gewend als men is aan de eigen onderzoeks- en omgangsvormen maakt zich snel enige wrevel meester van de lezer, die zo weinig aantreft van dat waarop hij meent recht te hebben: een helder omschreven stelling die systematisch getoetst wordt. Eenzelfde wrevel vertoonde Van Doorn, omdat de schrijvers in het themanummer niet voortbouwden op het werk van vroegere sociologen, maar, zoals hij dat uitdrukte, opnieuw het wiel uitvonden.

Zowel Schuyt als Van Doorn verbonden hun kritische kanttekeningen met het isolement van de Amsterdammers. Schuyt leek het Amsterdamse milieu te beschouwen als een beschutte werkplaats, een kliniek, ver van het gewoel van de echte wereld, waardoor de onderzoekers geneigd waren hun onderlinge egalitaire verhoudingen te projecteren op die echte wereld. Ook volgens Van Doorn hadden De Swaan en de andere leden van de VF-groep weinig oog voor de harde werkelijkheid buiten de muren van de universiteit. Hij vond een ander isolement echter betreurenswaardiger: het ontbreken van de confron-

tatie met een ander soort sociologie, met nieuwe theorieën over collectief gedrag en staatsvorming.

Dat de discussiemiddag nu juist zo'n confrontatie was en het PDIS in Amsterdam docenten en studenten van velerlei herkomst verenigt leken zowel Van Doorn als Schuyt in hun kritiek te vergeten.

De Andere Gelegenheid demonstreert in elk geval, dat de sociologie, zoals eerder al eens over de geschiedenis werd opgemerkt, een discussie zonder einde is, al is daar soms enige sociale dwang voor noodzakelijk: Van Doorn gaf aan het begin van de middag aan, dat hij dit themanummer nooit had gelezen, wanneer hij daartoe niet vriendelijk door het PDIS was uitgenodigd.